

Nadčasově didaktické pojetí „Ježíšovy věci“ v díle Milana Machovce jako výzva k teologické reflexi

MICHAL PODZIMEK

Technická univerzita v Liberci
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Katedra filosofie
Studentská 1402/2, CZ 46117, Liberec 1
michal.podzimek@tul.cz

Abstract

The study analyzes the book by Milan Machovec, “Jesus for Modern Man”. It shows that the book was an intriguing work within the Czechoslovak Marxist-Christian dialogue. “Jesus’ cause”, which Machovec introduced to the readers of his time, can still be an appealing philosophical contribution to the topic of education for fully Christian humanity.

Keywords: meaning of life, humanity, spirituality, Christian message.

Úvod

Ve své knize *Smysl lidské existence* vyjádřil Milan Machovec své zklamání, že „čeští teologové si“ jeho monografie o *Ježíš pro moderního člověka*¹ „prakticky vůbec nepovšimli, nebo aspoň dělají, že si nepovšimli...“.² Mohlo by se proto zdát, že Machovcova interpretace Ježíše z Nazareta, kterou vytvořil již v šedesátých letech minulého století³ a v češtině vydal až po sametové revoluci, zapadla spolu se svojí dobou a tehdejší marxisticko-křesťanským dialogem, který je dnes studován spíše jakožto historický fenomén v tehdejší Československu.⁴ Tato studie však chce ukázat, že jeho uchopení tématu je dnes východiskem i pro některé současné myslitele, kteří z různých perspektiv a zpravidla levicově orientovaných⁵ proudů spolupracují na řešení aktuálních - a to nejen sociálních - problémů. Proč má Machovec již od šedesátých let

¹ Machovec, Milan, *Ježíš pro moderního člověka*, Praha, Orbis, 1990.

² Machovec, Milan, *Smysl lidské existence*, Praha, Akropolis, 2012.

³ Machovec, Milan, *Jesus für Atheisten*, Stuttgart, Kreuz, 1975.

⁴ Srov. Landa, Ivan a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha, Filosofía 2017.

⁵ Srov. Outrata, Filip, *Dialog křesťanství a levice dnes*, in: Landa, Ivan a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha, Filosofía 2017, s. 346.

zájem (vedle jiných epochálních osobností historie Západu jako byl Augustin, Hus, Dobrovský, Palacký či Masaryk) především o Ježíše z Nazareta, deklaruje již v úvodu: Ježíš z Nazareta je cestou a „zápasem lidství plnějšiho, odpovědnějšího, s lidstvím nedostatečně vyvinutým, s poctivým zápasem o čest, svědomí a smysl života. Kdekoliv se pak – i po oněch neúprosných námitkách kritické skepse – setkáme s hlubokým a niterným zápasem o cokoliv lidsky dalekosáhlého, byť třeba se zápasem nedobojovaným, ne plně zdařilým... jsme tímto zápasem strhováni a nově formováni.“⁶ Odtud tedy, z hluboce humanistických důvodů, podobně jako jeho současník Vítězslav Gardavský,⁷ vede Machovec zápas „smířit úžasný odkaz Ježíšův s myšlením novodobé vědy a kultury...“⁸, protože smysl „pro pravdu musí být nadřazen jakýmkoliv zřetelům a snaha o zajištění historické pravdy má být placena co možná nejdráž.“⁹

Podmínky „bez kterých nelze“

Machovcovou nutnou podmínkou pro pravdivé pochopení „Ježíšovy věci“,¹⁰ je absence ideologických předsudků. Jeho práce chce proto nahlédnout Ježíše kriticky, a to za použití „maximální skepse k rychle se nabízejícím hypotézám cizím a zvláště vlastním, zejména těm, vyhovujícím srdci...“¹¹ Na druhé straně však také odmítá poklesle ateistické stereotypy, že křesťanství je jeden „z největších a nejpolitovánímhodnějších omylů celé historie“.¹² Machovec sám se totiž „v určitém smyslu ztotožňuje s obojí pozicí“, protože obě jsou v principu neslučitelné „jen nehistorickému, ve fetišizaci čehokoliv parciálního zaujatému pohledu.“¹³ Aby však téma historického významu Ježíše z Nazareta mělo pro současného člověka význam, je třeba, aby nezůstával pouze „neúčastným pozorovatelem, kdekoliv se setká s jakýmkoliv lidsky vyhraněným zápasem, mravním problémem, bytostnou touhou, zejména s jakýmkoliv bojem dobra se zlem, se snahou, „aby světlo v tmách svítilo a tmy ho nepojaly“ (J 1,5).“¹⁴ (17). Ježíšův odkaz je totiž Machovcovu obrazu světa tak blízký, že se mu chce „říci: „Zdali nehořelo naše srdce, když mluvil k nám na cestě...? (Lk 24,32)“, a proto se považuje za sympatizanta „Ježíšových prvních žáků.“¹⁵

Pro Machovce, vycházejícího v 60. letech k tématu ještě z přísně marxistických pozic, vede cesta k překonání současného stavu skrze touhu „překonat odcizení,

⁶ Machovec, Milan, *Ježíš pro moderního člověka*, Praha, Orbis 1990, s. 17.

⁷ Gardavský, Vítězslav, *Bůh není zcela mrtev. Úvaha o křesťanském teismu a marxistickém ateismu*, Praha, Československý spisovatel, 1967.

⁸ Machovec, Milan, *Smysl lidské existence*. Praha, Akropolis, 2012, s. 43.

⁹ Machovec, Milan, *Ježíš pro moderního člověka*. Praha, Orbis 1990, s. 16.

¹⁰ Machovec používá často obrat „Ježíšova věc“ (v německém originále své knihy jakožto „Die Sache Jesu“) jako analogii k marxistickému termínu „věc komunismu“. Viz např: Machovec, Milan, *Oddanost věci komunismu*, Praha, Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí 1962. Studijní materiály pro lektory Čs. společ. PVZ. Více k tomu také: Hauser, Michael, *Traumatické jádro marxisticko-křesťanského dialogu*, in: Landa, Ivan a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha, Filosofie 2017, s. 326.

¹¹ Machovec, M., *Ježíš pro moderního člověka*. Praha, Orbis 1990. c.d., s. 16.

¹² Tamtéž.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž, s. 17. Je nápadné, jak celou knihou (ale stejně to platí i jeho výše uvedený titul *Smysl lidské existence*) provázejí biblické výroky, jakkoliv je nechápe jakožto „ipsissima verba Iesu“ (vlastní výroky Ježíše), ale jako teologické interpretace Krista víry raného křesťanství (Machovec často užívá označení „Ježíše kerygmatický“ srov. s. 9. apod.).

¹⁵ Tamtéž, s. 17.

jež člověku brání v navázání bezprostředních vztahů s druhými i se světem“.¹⁶ Jak však již popsal Jan Černý ve své kapitole¹⁷ již zmíněné kolektivní monografie *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, z ontologického hlediska je Machovcova vize či perspektiva oproti jiným jeho marxistickým současníkům specifická: Transcendence je zde *interpersonální*, sociálně-humanitní, protože na cestě k přesažení stávajícího stavu světa je třeba horizontální společenství spolupracujícího a takto *eschatologicky* transcendingujícího lidstva. Nejde tedy primárně o privátní cíl každého lidského individua (koncepte *hominismu*), jak to vnímá V. Gardavský,¹⁸ a ani nejde o *materialisticko-monistickou* pozici, tedy popření transcendence. Jak se také ve stejné knize zamýšlí Michael Hauser, křesťanství i marxistické touhy po dějinném pohybu se v Machovcově humanistické koncepci vnitřně potřebují. Machovec svojí interpretací Ježíše totiž bytostně propojil marxistické vidění dějinnosti s křesťanským ideálem lidství. Tak jako totiž eschatologická proměna světa (ideál křesťanství) nenastane bez dějinného (revolučního) pohybu, tak i tento společenský pohyb bude bezcílný, pokud do svého středu nedosadí křesťanský ideál lidství. „Princip změny světa tedy rozhoduje o povaze křesťanství. Nepřijde-li tato změna, mění se význam křesťanství“.¹⁹ Proto má Machovec takový zájem o Ježíšovo poselství, které však zesláblo, když se stalo náboženstvím.

Machovec však nedělá žádné apologie s dnes již zastaralými spekulativními teologiemi, protože, jak uvidíme dále, považuje je za dnes již překonané „mrtvé řemeslo“, a proto se o nich zde i jinde vyjadřuje s pohrdáním.²⁰ Ale stejně tak i „marxismus potřebuje ke svému naplnění křesťanství“²¹, protože bez něho také on podléhá pokušení stávat se dogmaticky uzavřenou ideologií. Proto je pro dynamiku dějinného pohybu důležité dosadit život a dílo „Nazaretského proroka“ jako její střed. Ježíšův odkaz je proto pro Machovce cestou k překonání novověké krize jak pro „věřící“, tak i pro „nevěřící“, protože „...ti „nevěřící“ - a zejména ti, u nichž tzv. „nevěra“ není pouhým prázdným negativismem, nýbrž součástí velkého pozitivního úsilí o vytvoření lidsky hodnotnějšího společenského života (a jen takový ateismus může mít pozitivní smysl) - budou ... si musit uvědomit, že tuto krizi (krizi současné epochy) nebude možno řešit toliko hospodářskými a politickými prostředky... abychom... lidsky a mravně úplně nesehali.“²²

Aby však bylo podle Machovce možné smířit „úžasný odkaz Ježíše s myšlením moderní vědy“, je třeba ho v křesťanské evangelijní tradici nejdříve nalézt. K tomu

¹⁶ Černý, Jan, *Idea transcendence jako prostředek revize*, in: Landa, Ivan a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha, Filosofia 2017, s. 185.

¹⁷ *Idea Transcendence jako prostředek revize*. Landa, Ivan, a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha, Filosofia 2017, s. 175-202.

¹⁸ Blíže k tomu např.: Podzimek, Michal, *Problematická smrt Boha v reflexi Vítězslava Gardavského*, in: *Filosofický časopis, Akademie Věd ČR* 2019. 67, 3/2019, s. 421-439.

¹⁹ Hauser, Michael, *Traumatické jádro marxisticko-křesťanského dialogu*, in: Landa, Ivan a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha, Filosofia 2017, s. 330.

²⁰ Machovec, Milan, *Smysl lidské existence*. Praha, Akropolis, 2012, s. 43. „Oni dále nabízejí odkaz Mojžíše, Davida, Izaiáše a Ježíše ve zkrslujících středověkých formulkách - a pak se diví, že zdrcující většina o to nejeví zájem.“

²¹ Hauser, Michael, *Traumatické jádro marxisticko-křesťanského dialogu*, in: Landa, Ivan a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha, Filosofia 2017, s. 331.

²² Machovec, Milan, *Ježíš pro moderního člověka*, Praha, Orbis 1990, s. 16.

je pak nezbytné využít „použití všech kritických prostředků dosavadního vědeckého bádání a chladného rozumu“²³, což zde konkrétně znamená tyto tři cesty:

1. *Odmytologizování Ježíše* – za pomoci toho, co již v této věci vykonala formálně historická škola. Na základě této metody již někteří významní němečtí badatelé, jako Dibelius²⁴ a především Bultmann²⁵ vyznačili v novozákonním textu různé vrstvy. Díky tomu je proto možné pracovat kriticky s autentickými Ježíšovými myšlenkami. „Bultmannova škola dosáhla takového stupně kritičnosti, ... že ani nekřesťan, ba ani ateista není povětšinou nucen uplatňovat námitky světonázorového či ideologického rázu.“²⁶

2. *Aplikovat historicko-kritickou metodu* – a to především v souvislosti s Ježíšem na christologická dogmata, která, byť z dějinně pochopitelných důvodů, proměnila Ježíše-člověka na Krista-Boha. „Křesťanství ... není dílem z nebe sestoupivšího boha, ale není nicméně ani pouze výsledkem úmyslů lidí, záměrů či obmyslnosti apoštolů ... nýbrž reálnou odpovědí ... na dobovou krizi“²⁷ Tyto snahy o historicko-kritický pohled na christologickou problematiku vidí Machovec na některých progresivních křesťanských myslitelích své doby, jako byl Karl Barth, Paul Tillich, Josef L. Hromádka, Karel Rahner apod.)²⁸

3. *Zasadit křesťanství do vědeckého evolučního vidění světa*, jak to na straně křesťanských myslitelů metodologicky vytýčil Teilhard de Chardin, ke kterému se ještě na svém místě vrátíme.

Machovec toto výše uvedené shrnuje: „Ať už máme o jeho (rozuměj Bultmannových) filosoficko-teologických závěrech jakékoliv mínění, zůstává nesporným, že jeho heslo „odmytologizování“ se – vedle Barthovy dialektické teologie a Teilhardovy kosmické kristologie – ukazuje být jedním z nejdynamičtějších momentů křesťanské tradice uprostřed 20. století“²⁹ a dodejme, že dle našeho názoru i na přelomu druhé a třetí dekády 21. století.

Fenomenální Bůh Abrahámův

Machovec začíná své dílo kapitolou o jedinečnosti pojetí božského principu u Hebrejů, totiž o ideji „Boha Abraháмова, Izákova a Jákobova“, nemající v žádných nábožensko-kulturních okruzích obdobu: „U Židů se nevyprávěly žádné příběhy bohů a žádná profánní historie – naopak: již od úsvitu historie se božský hlas absolutně nevyskytuje jinak než jako příkaz jistému dějinnému jednání.“³⁰ Originalita tohoto pojetí spočívá v tom, že Bůh jedná ve světě téměř výhradně skrze jednání člověka, kterého svým hlasem volá (často doslovně) „k nejvyššímu vzepětí lidské

²³ Tamtéž.

²⁴ Dibelius, Martin, *Die Formgeschichte des Evangeliums*. Tübingen, Mohr 1933. 304 s.

²⁵ Bultmann, Rudolf, *Jesus*, Berlin, Deutsche Bibliothek, 1926.

²⁶ Machovec, Milan, *Ježíš pro moderního člověka*. Praha, Orbis 1990, s. 175.

²⁷ Tamtéž, s. 173.

²⁸ Tamtéž, s. 166.

²⁹ Tamtéž, s. 176.

³⁰ Tamtéž, s. 21.

*schopnosti jednat.*³¹ Takovéto pojetí Boha pak přebírá a dále rozvíjí právě křesťanství. Tento nárok, jakási osobní výzva k činnosti „jednej tady a teď božsky“ tvoří jádro židovsko-křesťanské spirituality a žádné ustrnutí v mýtickém či později helénském (spekulativním) způsobu uvažování nebylo schopné toto jádro zničit. Machovec se proto velmi zajímá o biblickou tradici jakožto o něco, co je „*tak či onak již překračující horizont náboženství a to ne směrem pod úroveň oné náboženstvím vytyčené lidské problematiky.*“³² Proto se na adresu křesťanství i explicitně zeptá „*Je to vůbec ještě náboženství?*“³³ a připojuje se k postojům těch myslitelů (Karl Barth, Erich Fromm, Ernst Bloch), kteří biblickou tradici vnímali jakožto „*něco ve svých nejlepších základech nenáboženského.*“³⁴ Například Fromm či Bloch pak zájem o biblické prameny dokonce dovedl až k ateisticko-humanistické pozici. To je však podle Machovce pochopitelné, „*neboť bůh smlouvy, bůh zakazující ... zpodobování, antropomorfismus, projekci lidských přání, tento paradoxní skok (do ateismu – poznámka autora) nejen umožňuje, ale svým způsobem i vyžaduje.*“³⁵ Moderní ateismus je tedy pro Machovce nejen přirozeným, ale svým způsobem i nutným vyústěním dějin Boha, představeného mojžíšskou tradicí jakožto Jahve (JHVH). Židovský Bůh je totiž v principu nikoliv božstvem, ale existuje jakožto „*Já*“, zavazující člověka k radikálním morálním nárokům (skrže smlouvy, které s ním uzavírá), a proto je neobjektizovatelný (proto i nezobrazitelný) a dokonce i nevy-slovitelný.

Tento JHVH však nemůže být ani statickým („*Já jsem, který jsem*“), ani pouze prvoplánově dynamickým („*Já jsem ten, který se děje*“). Naopak, Bůh židů a potažmo křesťanů je „*Já*“ člověku velmi blízké „*Já, které jest, tj. jsem záležitostí tvé a každého možného lidského „já“, jsem „já-princip lidstva a všeho světa.*“³⁶ Takovéto „*Já*“ se realizuje vznikáním a pohybem viditelného bytí, posléze pak v *biosféře*, a nakonec v *noosféře*, tedy v úsilí člověka, oslovovaného skrže prorocké hlasy, životy proroků, světců, martyřů – mluvčích a svědků božích. JHVH, je tedy „*Já*“ činné a vytváří „*dějiny postupného sebenalezení lidskosti: dimenzi budoucnosti, budoucnosti živé, strhující, činící si na člověka nárok v jeho současnosti.*“³⁷ Člověk je veden k úkolu (v tom je právě onen nárok božského Já), proměnit přítomnost v něco opravdového, hlubokého, nazíraného z hlediska „*perspektiv, eventualit, nároků a nadějí.*“³⁸ Takto vstupuje do světa hnací síla, bořící aktuální špatný (hříšný) stav a budující lepší budoucnost. Je to princip, který vytvořil Západní společnost jakožto dějinný pokrok od židů, přes křesťanskou, islámskou, „*ale i později liberálně demokratickou a socialistickou misi.*“³⁹ Machovec to na konci první kapitoly své knihy glosuje slovy: „*To společné, co mají podle Marxe přes všechny rozdíly náboženství a revoluce – totiž jistou negaci daného světa – způsobilo, že ve všech dobách a staletích existovaly mosty, jež*

³¹ Tamtéž, s. 27.

³² Tamtéž, s. 29.

³³ Tamtéž, s. 28.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Tamtéž, s. 29.

³⁶ Tamtéž, s. 28.

³⁷ Tamtéž, s. 31.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Tamtéž, s. 32.

znali jen mniši a revolucionáři – přecházeli přes ně...⁴⁰ V této perspektivě je pak třeba chápat biblické texty, tedy příběhy Hebrejů, výroky proroků a především i život a dílo samotného Ježíše.

Ježíš? - „něco cosi velmi závažného“

Historický Ježíš je skryt pod vrstvami biblické tradice novozákonních textů, a tak je třeba postupovat právě metodou historicko-kritického bádání. Aby Machovec nevyčerpával čtenáře historií těchto cest „bádání o životě a myšlení Ježíšově“, odkládá je až na samotný konec své knihy.⁴¹ Protože historicitu Ježíše není třeba obhajovat, soustřeďuje se Machovec na otázku, v čem byl Ježíš, tento „iniciátor nového světového náboženství.“⁴² struhující a podnětný? Pro Machovce je totiž odpověď na tuto otázku klíčová, protože podobně jako v jeho době Erich Fromm⁴³ vnímá, že onen sekulární humanismus, který je výsledkem dějinných cest křesťanství, je v pozdní moderně ohrožen. Člověk se nachází v postojích „...již tak či onak lidskosti odcizených, zvěčněných, ztracených ve sfetižizovaných věcech, návycích, stereotypech a institucionálních vztazích industriální a za účelem samoučelného fungování proorganizované společnosti...“⁴⁴ Fetišismus ve specifickém smyslu slova Machovec blíže ukazuje ve své knize Smysl lidského života. Tam ho definuje jakožto „souhrn jednání, citění a chování lidského jedince, v němž hrají centrální – ba přímo kultickou – roli některé jednotlivé věci.“⁴⁵ A protože mnozí moderní lidé již „...nemají potuchy o tom, co znamená duchovní a mravní síla skutečně vyzrálé osobnosti,⁴⁶ je třeba jim ukázat Ježíše jakožto příklad „jedinečné harmonie osobnosti a myšlenky,⁴⁷ jako osobnost, marxisticky řečeno, „neodcizenou“, osobnost struhující svojí autenticitou.

Na Ježíšových výrociích a především na podobenstvích, tak jak je zaznamenala nejdříve synoptická (Marek, Matouš, Lukáš) a později janovská novozákonní tradice, pak Machovec představuje tzv. „dialektiku kříže“⁴⁸ ve smyslu novozákonních slov.⁴⁹ Tato dialektika kříže přichází s existenciálním nárokem vzít na sebe úkol žít v napětí mezi *odcizeným stavem* (stávající přítomností) a *očekávanou eschatologickou změnou* (budoucností tzv. „Království Božího“), na které se člověk podílí svojí činností. Ježíšova vize onoho „království božího“ tedy není pojímána *apokalypticky* ve smyslu budoucího zhroucení světa, nýbrž *eschatologicky*, ve smyslu jeho proměny, změny k lepšímu. Tato proměna se uskutečňuje tzv. obrácením – řecky *metanoia*, tedy vnitřní proměnou jednajícího subjektu tím, že se radikálně obrátí k dobru, a to v každém přítomném okamžiku. Do dobra se tedy člověk nerodí,

⁴⁰ Tamtéž, s. 36.

⁴¹ Viz kapitola *Přehled bádání o životě a myšlení Ježíšově* str. 164 – 176, kde je souhrn historicko-kritického biblického díla od Herdera po Bultmanna.

⁴² Machovec, Milan, *Ježíš pro moderního člověka*, Praha, Orbis 1990, s. 47.

⁴³ Fromm, Erich, *Budete jako bohové: radikální interpretace Starého zákona a jeho tradice*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1993.

⁴⁴ Machovec, Milan, *Ježíš pro moderního člověka*, Praha, Orbis 1990, s. 47.

⁴⁵ Machovec, Milan, *Smysl lidské existence*, Praha, Akropolis, 2012, s. 47.

⁴⁶ Machovec, Milan, *Ježíš pro moderního člověka*, Praha, Orbis 1990, s. 47.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž, s. 48.

⁴⁹ Mt 16:24: „Tehdy řekl Ježíš svým učedníkům: „Kdo chce jít za mnou, zapři sám sebe, vezmi svůj kříž a následuj mne.“

ale usiluje o něj každým božsky provedeným činem. A byl to pro Machovce právě historický Ježíš, kdo „*strhl své žáky nikoliv kázáním o „království božím“, nýbrž tím, že na svém životě ukázal „že tato budoucnost je tvoje věc, teď a hned, věc každého takto „oslovovaného“ lidského já.“*⁵⁰ A tento „*nejzávažnější problém opravdovosti lidské existence Ježíš nesppekuloval... ale... celou svou bytostí ztělesňoval.“*⁵¹

V nejhlubší vrstvě evangelijní tradice lze tedy za poněkud zavádějícími výrazy jako „*plný milosti...syn tohoto zvěstování... dítě budoucího věku...“*⁵² nalézt tyto čtyři autentické Ježíšovy postuláty:

1. „*Naplnění času*“ - je třeba obrácení tady a teď a neodkládat dobro do nějaké vysněné apokalyptické budoucnosti.
2. „*Království boží*“ - božské přichází, pokud obrácený člověk jedná na straně dobra.
3. „*Vnitřní nárok*“ - jednání na straně dobra nelze delegovat, každý musí jednat za sebe.
4. „*Radostná víra*“ - jednajíc člověk zakouší eschatologické naplnění, a to paradoxně i přes všechna protivenství a oběti).

Toto je pro Machovce ono původní *evangelium*, radostná zvěst o blízkosti budoucího věku, který se rodí z existenciálního nároku na každého člověka, což shrnuje do jakéhosi svého logia, že „*Lidskost je buď lidsky plně prožívaný okamžik – nebo není lidskostí vůbec.“*⁵³

Zvedneme-li nyní na malou chvíli oči od myšlenek vyřčených Machovcem a podíváme-li se do současné doby, pak zjistíme, že tato perspektiva je teologicky relevantní:

- Jako první příklad uvádíme oxfordského profesora N. T. Wrighta (*1948), který je anglikánským biskupem a v současnosti také jedním z předních světových teologů. Pokud do jeho knihy „*Bůh v karanténě*“, vydané bezprostředně po první vlně pandemie Covid 19 na jaře 2020, pak zde explicitně čteme: „*Je koneckonců jen jeden Ježíš, ten Nazaretský, který přišel z Galileje se svým nyní. Nyní je čas, aby se Bůh stal králem“*⁵⁴, což se děje tím, že „*cokoliv Bůh dělá, dělá skrze ně (lidi)“*⁵⁵. Proto také „*platónský sen o jiném, duchovním světě, který v křesťanské zbožnosti získal takovou popularitu (obzvlášť, když se v tomto světě tolik rozbujela sekulární kultura), není ničím jiným nežli únikem před realitou“*⁵⁶ atd.
- Jako druhý příklad uvádíme na římskokatolické straně samotného J. Bergolia (papeže Františka), který ve své apoštolské exhortaci *Evangelii gau-*

⁵⁰ Machovec, Milan, *Ježíš pro moderního člověka*, Praha, Orbis 1990, s. 52.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² Tamtéž.

⁵³ Tamtéž, s. 58.

⁵⁴ Wrigh, Nicholas, Thomas, *Bůh v karanténě: křesťanský pohled na pandemii*, Praha: Biblion, 2020, s. 37.

⁵⁵ Tamtéž, s. 47.

⁵⁶ Tamtéž, s. 38.

- dium*⁵⁷ vykresluje působení křesťanů v současném světě tak, že „*Realita je nadřazena ideji, slovo se musí uskutečňovat, vpisovat do dějin a skutky spravedlnosti a lásky musí přetvářet skutečnost světa*“⁵⁸, a proto tedy „*sociální dimenze evangelia nesmí být nikdy upozaděna jinými způsoby výkladu a teologické argumentace*“.⁵⁹ Když uvážíme, že toto říká papež, jehož předchůdce Pius IX. ještě v roce 1870 skrze První vatikánský koncil prohlásil, že křesťanská víra v moderním světě znamená v podstatě držení věčně platných dogmat,⁶⁰ pak se jedná o radikální obrat v diskursu.
- Jako třetího zde uvádíme profesora Miroslava Volfa, protestantského teologa s českými kořeny, působícího na Yaelově univerzitě (Connecticut), člena Americké episkopální církve. Ačkoliv není do češtiny ještě příliš překládán,⁶¹ jeho kniha s příznačným názvem *Veřejná víra: Jak by následovníci Krista měli sloužit obecnému dobru*,⁶² stojí zcela na výše uvedených postulátech. Není proto náhodou, že se také v rozhovoru pro český časopis *Salve* přiznal ke svému výslovnému zájmu i o Milana Machovce: „*Ale vskrytu jsem na ně (rozuměj - české kořeny) zůstal hrdý. Četl jsem některé české teology (Hromádku a Lochmana) a filozofy (Machovce a Patočku), českou literaturu (především Kafku a Kunderu) a některé současné autory (Halíka, Sedláčka, Petráčka)...*“⁶³ Na jiném místě pak ve stejném rozhovoru říká: „*V určitém velmi důležitém slova smyslu Ježíš Kristus a jeho cesta křesťanství nepotřebují; křesťanství však Ježíše Krista a jeho cestu potřebuje. Kdyby se křesťanství snažilo zachránit samo sebe, a přitom... se v horším případě snažilo zachránit nějakou dílčí historickou podobu sebe sama, mohlo by si nakonec vykopat svůj vlastní hrob.*“⁶⁴

Vraťme se však opět ke knize *Ježíš pro moderního člověka*, kterou zde obsahově analyzujeme. Pro Machovce je dalším významným aspektem to, že evangelijní poselství se nerodí z později do křesťanství implantovaného řeckého (přesněji platonského) filosofického rámce. Ten totiž zasadil křesťanství do ontologického dualismu (duchový Bůh versus hmotně-energetický vesmír), který však již neobstojí tváří v tvář současnému vědeckému pojetí světa. Vidí naopak, že „*u samotného Ježíše není nějak zásadně vedena čára mezi tímto a oním světem... neklade hráz mezi „přirozené“ a „nadpřirozené“ síly, mezi svět hmotný a duchovní.*“⁶⁵ A právě tato okolnost je pro současnou renesanci křesťanství klíčová. Křesťanství je totiž schopné oslovit moderního člověka jedině jakožto koncept *holistický*, ve své podstatě ontologicky *monistický*. Proto

⁵⁷ Papež František. *Evangelii gaudium = Radost evangelia: apoštolská exhortace o hlásání evangelia v současném světě*. Praha: Paulínky 2014. 183 s.

⁵⁸ Katolická církev. Papež František, *Evangelii gaudium, apoštolská exhortace o hlásání evangelia v současném světě*. Praha: Paulínky 2014, s. 141-142.

⁵⁹ Tamtéž, s. 61.

⁶⁰ „*Si quis dixerit, fieri posse, ut dogmatibus ab Ecclesia propositis, aliquando secundum progressum scientiae sensus tribuendus sit alius ab eo, quem intellexit et intelligit Ecclesia; anathema sit!*“ Viz. 1. VATIKÁNSKÝ KONCIL, dogmatická konstituce, *Dei Filius*, (24.4.1870), ASS, vol. V, pp. 481- 493.

⁶¹ Zatím v českém jazyce vyšla pouze jeho nejznámější a oceňovaná kniha: Volf, M., *Odmítnout nebo obejmout?: totožnost, jinakost a smíření v teologické reflexi*. Praha: Vyšehrad 2005. 366 s.

⁶² Volf, M., *A Public Faith: How Followers of Christ Should Serve the Common Good*. Grand Rapids: Brazos Press 2011, s. 285.

⁶³ *Salve: revue pro teologii a duchovní život*. Praha: Krystal OP, 4/2015.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Machovec, Milan, *Ježíš pro moderního člověka*, Praha, Orbis 1990, s. 49.

Machovec, jak již bylo řečeno výše, tak zásadně poukazuje na nutnost respektovat evoluční koncept, vyjádřený na straně křesťanství Teilhardem de Chardinem. Tento evoluční koncept proto musí tvořit jeden z oněch třech pilířů, bez kterých jinak nelze o Ježíši v současném světě smysluplně hovořit: „Ano“ v souvislosti s osobou historického Ježíše vzniká „něco v opravdovém smyslu nového, rozvírajícího novou epochu ve vývoji přírodního či lidského dění – jak si povšiml T.d. Chardin – pravidelně jakoby ve stínu toho zdánlivě nového.“⁶⁶ Machovec se tak připojuje k Chardinově interpretaci Ježíše jakožto osobnosti, posouvající noosféru lidského vědomí do vyšší komplexifikace. Proto také Machovec doprovodil první české vydání Chardinovy knihy *Místo člověka v přírodě*⁶⁷ svým doslovem takto: „Podstata obrovského ohlasu Teilhardova díla... tkví podle našeho mínění... v tom, že svým osobitým, takřka vizionářským podmanivým způsobem nabízí modernímu člověku „kosmickou dimenzi“ jeho sebereflexe a jeho další činnosti, ano, že probouzí „kosmický smysl“, a to pro „filosofii člověka“ ne už jakožto něco (vesmírnému dění hmoty) „cizího“... nýbrž... nosného, pro lidskou existenci konstruktivního, s lidským citem harmonizujícího.“⁶⁸

Témata lidské existence, jakožto příležitosti k zrání a růstu, jsou pak podle Machovce explicitně vyjádřena především v celé škále evangelijních podobenství. V parabolách je totiž z různých stran vykreslena nejen vize obrácení a následného uskutečňování božího království, ale i celá škála nebezpečí malformací oné cesty „radikálního nároku obrácení“:

Hlavním pokušením je především náchylnost k „zakopávání hřiven“ (Mt 25.14-30), kdy „člověk pak přivýká sklonu usilovat ne o žití, ale o přežití... a přítomnost vyplňuje prostředky převážně ubohými.“⁶⁹ Autentičnost nároku lidského činu, obrácení k budoucnosti skrze zodpovědně naplněnou přítomnost, pak opět marxistickým slovníkem řečeno, ohrožuje „opiová role náboženství“,⁷⁰ která vytváří iluzivní obraz budoucnosti. Tím je pak člověk odvrácen od problémů přítomné reality tady a teď, která je základem pro proměnu světa. Machovec proto poukazuje i na konkrétní „opiové“ postoje rané církve, misie apoštola Pavla, když cituje 1. Kor 15, 51-55⁷¹ jakožto signifikantní ukázkou iluzorní vize. Tyto vize pak dovedly křesťanské poselství paradoxně právě do toho, před čím samy varují, totiž do „smrti a pekla“, které „ukázaly pak až příliš svůj osten – i v křesťanských dějinách.“⁷² Machovec se proto jasně vymezuje vůči „helénisticky přeměněnému Ježíši“, kde „zvíťzí v křesťanství zajisté ryze duchovní pojetí „spásy duše“ – a tradic výkladů o „království božím“ budou brzy vykládány platónsky, tj. jakožto příprava jednak církevního náboženského života, jednak posmrtné ryze duchovně pojaté blaženosti.“⁷³ K nejhlubším vrst-

⁶⁶ Tamtéž, s. 40.

⁶⁷ Chardin, Teilhard, *Místo člověka v přírodě: Výbor studií*, Praha: Svoboda, 1967.

⁶⁸ Chardin Teilhard, *Místo člověka v přírodě: Výbor studií*, Praha: Svoboda 1967, s. 170.

⁶⁹ Machovec, Milan, *Ježíš pro moderního člověka*, Praha, Orbis 1990, s. 58.

⁷⁰ Tamtéž, s. 58.

⁷¹ 1. Kor 15; 51;55: „Odhálím vám tajemství: Ne všichni zemřeme, ale všichni budeme proměněni, náraz, v okamžiku, až se naposled ozve polnice. Až zazní, mrtví budou vzkříšeni k nepomíjitelnosti a my živi proměněni. Pomíjitelné tělo musí totiž obléci nepomíjitelnost a smrtelné nesmrtelnost. A když pomíjitelné obleče nepomíjitelnost a smrtelné nesmrtelnost, pak se naplní, co je psáno: „Smrt je pohlcena, Bůh zvíťzil! Kde je, smrti, tvé vítězství? Kde je, smrti, tvá zbraň?“

⁷² Machovec, Milan, *Ježíš pro moderního člověka*, Praha, Orbis 1990, s. 59.

⁷³ Tamtéž.

vám evangelijních příběhů tedy patří i napětí mezi „zákoníky“, v principu vždy tíhnoucím ke konzervování stávajícího stavu světa a odmítání eschatologických vizí. Svůj dlouhý výklad poukazující na různé aspekty Ježíšových postojů a paradoxů (např. „dospěle uchopené dětské postoje“ či „násilí na zlu skrze nenásilnou lásku k nepřátelům“ apod.), pak Machovec shrnuje do zkratky: „Stejně jako za života Ježíšova, i u jeho vyznavačů byl vždy vyhraněn protiklad mezi dogmaticko-církevními a hledačsko-kacířskými světeckými dušemi...“⁷⁴

Ježíšovým poselstvím tedy „vstoupilo do lidské historie něco nesmírně závažného“, protože „sám problém, zda lze, či nelze žít nárokem budoucnosti, zda může, či nemůže vlastním úsilím a náročností formovat sám sebe... představuje něco velmi závažného.“⁷⁵ A i když novozákonní texty a ani žádné pozdější teologické konstrukty a církevní křesťanství na tyto otázky nemohly nalézt definitivní odpověď, již „samo vytýčení těchto otázek, a to ne pouze nějak diskursivně, akademicky...“⁷⁶ je světlem a inspirací pro každého, „komu kdy o něco lidsky velkého půjde...“⁷⁷ Proto vidí Machovec celé církevní dějiny uplynulých dvou tisíciletí, toto „mezidobí od Juliána Apostaty po Nietzscheho“⁷⁸ jako důležité, ale pouze přechodné období křesťanství.

Zkušenost Golgoty

I pro Machovce je zásadní evangelijní „událostí“ tzv. *Ježíšovo zmrtvýchvstání*, které však ve světle výše řečeného nelze interpretovat tradičně christologicky. Ježíš je Kristus, ale v mnohem hlubším a radikálnějším smyslu slova. Machovec nejdříve rozvine na starozákonních textech výklad o židovských představách očekávaného mesiáše, do nichž se pochopitelně Ježíš nemohl vejít. Proto byl tedy svými souvěrci zlikvidován, ale tato jeho absurdní smrt „bez parusie, bez happy endu“⁷⁹ se stala, jak brzy pochopili právě jeho učedníci, paradoxně Ježíšovým vítězstvím. Opravdu tedy povstal ze smrti (řecky: anastanta ex nekrón). Právě proto je třeba číst tzv. „zkušenost Golgoty“, jakožto klíč ke vzniku křesťanství: „Předěl je tam, kde jde o postoj ke Golgotě. Kdo v ní viděl konec, tragédii, pohoršení, zůstával... mimo křesťanské řady. Za křesťana, Ježíšova vyznavače, začal být považován jen ten, kdo s Petrem začal věřit v Ježíšovu „vývýšenost“, ten, pro nějž Golgota nebyla koncem, ale jen přechodem ke slávě...“⁸⁰ Mistrovou smrtí došlo u zdrcených učedníků k překonání onoho v pavlovské terminologii „pohoršení kříže“⁸¹ a oni pochopili Ježíše jakožto „vítěze nad smrtí“ (srov. 1 Kor 15 kap.). Takto pochopená „zkušenost Golgoty“ pak během ranokřesťanské misie apoštola Pavla oslovila především pohanokřesťany, kteří sice nebyli navázáni na židovské eschatologické myšlení, ale „pod olivem platonismu, gnosticismu a orientálních mýtů“⁸² také očekávali záchranu (vykoupění).

⁷⁴ Tamtéž, s. 78.

⁷⁵ Tamtéž, s. 79.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Tamtéž, s. 80.

⁷⁸ Tamtéž, s. 153.

⁷⁹ Tamtéž, s. 124.

⁸⁰ Tamtéž, s. 125.

⁸¹ Gal 5; 11 „Kdybych já, bratří, dosud kázal, že obřízka je nutná, proč bych byl vlastně pronásledován? Vždyť by tím bylo odstraněno pohoršení, jímž je kříž.“

⁸² Machovec, Milan, *Ježíš pro moderního člověka*, Praha, Orbis 1990, s. 130.

Samotná Ježíšova *anastáze* (zmrtvýchvstání) ve smyslu povstání do vyšší formy lidství (oslavení, proměnění) skrze úplné sebeobětování, je a bude podle Machovce klíčovým přínosem křesťanství, jakkoliv kolem toho již od počátku vznikaly legendární prvky: „*Petrem zvěstované zmrtvýchvstání nebylo zprvu nutně chápáno v ryze materiálním smyslu, tj. jako oživení mrtvoly... proto se nijak nesháněli po hrobu a mrtvole, kde Ježíše římsí vojáci zakopali, snad i s jinými odsouzenci (Mk 15,27) nepochybně nikdo z nich nevěděl...*“⁸³ Machovec si dobře všímá, že misie apoštola Pavla se ještě ve čtyřicátých a padesátých letech prvního století nezajímá o otázky Ježíšova těla či místa jeho hrobu. Pavel však hlásá, že Ježíšův příběh nekončí popravou, ale Ježíš je „*vzkříšený slavnou mocí svého Otce*“⁸⁴, což je životní projekt hodný následování, a proto má být sdělen lidstvu. Machovec je přesvědčen, že právě toto je hlavní filosoficko-antropologický přínos křesťanství:

*„Idea zmrtvýchvstání resp. „vzkříšení“ implikuje mytologickým způsobem řadu jiných nejpalčivějších lidských problémů a tužeb, souvisejících s jevem tzv. fyletizace lidské existence (proč existujeme jen v řetězcích rodů, ale každý jednotlivec nutně hyne?), s problémem osobní smrti, pro bytost nadanou vědomím zajisté mnohem obtížnějším než pro nižší bytosti. Problém smyslu smrti a s ní související otázky vzniku a zániku, tajemství času, konce a toho, co zůstává ve vesmíru nezničitelné, se stávají samozřejmě vždy palčivější, jakmile se člověk vyprošťuje ze své prapůvodní pevné začleněnosti v rodech a kmenech a stává se vyhraněnou individuální bytostí, schopnou – opovážlivě dost! – nazírat sebe sama jako jakési ohnisko vesmírného dění.“*⁸⁵

V dalších pasážích své knihy se Machovec věnuje otázce přeměny původní interpretace Ježíšova díla do církevního učení: „*Z hnutí toužícího po radikální obnově zítřka...*“ ve výše uvedeném smyslu „... se tak postupně nenápadně stane hnutí těch, snažících se duchovně komunikovat s tím vítězem, který kdysi vše učinil novým...“⁸⁶ Tím se pak ona klíčová velikonoční událost Golgoty stává něčím pouze historickým, potřebujícím bližší popsání a vysvětlení ve stylu „jak se to stalo“. Proto pak sekundárně vznikají legendární vrstvy novozákonního biblického textu, které dnes mezi Ježíšovým poselstvím a moderním člověkem staví bariéru. Machovec chce svou knihou přispět k odstranění této bariéry, a proto zpochybňuje již Pavlovo „*pojetí Ježíše jako spasitele univerzalistického typu: spasitele pro všechny národy, odvozené z potřeb svých polopohanských vrstev se formujících kruhů mimopalestinského křesťanstva.*“⁸⁷ Teologický konstrukt univerzálního Spasitele všeho lidstva byl pak spekulativně rozvíjen jakožto monoteistické božstvo Pantokrator (Nebeský vševládce), sloužící pak od 4. století jakožto garant legitimacy politické moci římského císaře - Imperátora. Takto se pak církevní křesťanství stává postupně na dalšího půldruhého tisíce let problematickým státním náboženstvím. Teprve až moderní doba mohla pomoci svým racionálně-kritickým přístupem odhalit původní křesťanství. Aby však moderní člověk mohl překonat potíže le-

⁸³ Tamtéž, s. 129-130.

⁸⁴ Řím 6:4: „*Byli jsme tedy křtem spolu s ním pohřbeni ve smrt, abychom – jako Kristus byl vzkříšen z mrtvých slavnou mocí svého Otce – i my vstoupili na cestu nového života.*“

⁸⁵ Machovec, Milan, *Ježíš pro moderního člověka*, Praha, Orbis 1990, s. 131.

⁸⁶ Tamtéž, s. 132.

⁸⁷ Tamtéž, s. 136.

gendárních novozákonních pasáží (zázraky, panenský původ, infantilní příběhy Ježíšova dětství apod.), nesmí k nim přistoupit apriorně s předsudky. Machovec se proto brání „radikalistickému hyperkriticizmu, který bývá jen jiným druhem nekritičnosti, neochoty myslet, neochoty vidět.“⁸⁸ Texty je třeba analyzovat. Proto především na analýze janovské evangelijní tradice, která je paradoxně historickému Ježíši nejvzdálenější, ukazuje, jak si celé novozákonní tradice hluboce váží. Janovo evangelium chtělo v dobré víře „...nahradit to, co u Ježíše bylo, ale s odstupem času se nutně vytrácelo, zážitek člověka silného, strhujícího člověka, schopného svou bytostnou silou dělat lidi jiné, lepší, než by byli bez něho. Neboť kdyby Ježíš sám neuměl lidi „měnit“, marné by bylo jeho zvěstování změny.“⁸⁹ Samozřejmě však na druhé straně právě tyto janovské pasáže „pomohly“ tvorbě christologických dogmat, a které pak se „staly nejednou podkladem prázdných sofistických spekulací středověkých a novověkých knihomolů – i těm dal (Ježíš Janova evangelia – poznámka autora) živnou půdu pro jejich mrtvé řemeslo.“⁹⁰

Závěrem

Na Machovcově knize jsou podle našeho soudu cenné především dva akcenty: Za prvé ukazuje zvěst Pána Ježíše Krista jakožto proroka, kterou kdysi pronášel prvním svým žákům někde u galilejského jezera, a která pak prošla fantastickým vývojem, jako něco, bez čeho nelze pochopit dějiny Západní společnosti, protože „i rebelové té dvoutisícileté historie, různí kacíři a ateisté“ byli na svůj způsob „organickou součástí dějin, v nichž jednou a proto nesmazatelně začal nazaretský prorok hrát tak významnou úlohu.“⁹¹ A za druhé vlévá čtenáři optimismus tím, že ukazuje stálou aktuálnost Ježíšova způsobu života i pro budoucnost dnešní globální společnosti: „Je dějinnou zkušeností, že odkaz díla a ducha velkých čistých osobností se téměř nikdy, ať se o to jejich nepřátelé a hlavně jejich stoupenci a ctitelé snaží sebevíc, nepodaří úplně zlikvidovat.“⁹² S touto intencí se proto Machovec snaží pracovat v závěru své knihy, kde na pozadí hegelianské dialektiky ukazuje, jak i ty nejvíce pohoršující a pobuřující protikřesťanské jevy křesťanských dějin (pronásledování Židů, jinověrců, spojování oltářů a trúnů při jejich imperialistických projektech apod.) byly nutné proto, aby mohlo být v současnosti znovuobnoveno jádro křesťanské zvěsti. Neboť: „od dob Hegelových je snazší pochopit, že právě naplnění čehokolivo je vždy také v jistém smyslu odstranění, neboť uvádí vše do jiných rovin.“⁹³ Avšak, je-li v moderní době něco nepůvodního odstraněno, neznamená to, že nyní již na křesťanství vše jasné, protože „plně jasno o odpovědnosti té které tradice tu zajisté může mít pouze hlava dosti prázdná.“⁹⁴ Pokud totiž „zdogmatizovaný obraz Krista nikdy nezatlačil úplně obraz Ježíše Nazaretského“,⁹⁵ i když jeho stoupenci často museli „do podzemí, do utrpění různých světců i kacířů“,⁹⁶ pak je úkolem každého moderního člověka, aby

⁸⁸ Tamtéž, s. 147.

⁸⁹ Tamtéž, s. 149.

⁹⁰ Tamtéž, s. 150.

⁹¹ Tamtéž, s. 153.

⁹² Tamtéž, s. 161.

⁹³ Tamtéž, s. 157.

⁹⁴ Tamtéž, s. 155.

⁹⁵ Tamtéž, s. 161.

⁹⁶ Tamtéž, s. 162.

ukázal (tzn. „sám autenticky žil!“) „dalekosáhlý význam Ježíšovy věci.“⁹⁷ Jak totiž ukázaly dosavadní křesťanské dějiny, Ježíšovo poselství se nedá trvale zdeformovat v žádný „světový názor“, a ani spekulativní teologie nemají moc proměnit živoucí božskou sílu, kterou Ježíš prezentoval svým životem, v žádný „platonský abstraktní princip, ba křesťansky nafasádovaný Juppiter optimus maximus.“⁹⁸ Machovec proto shrnuje:

„O světový názor – jak jsme ho viděli na každé stránce této knihy – zde totiž vůbec nešlo. Šlo však o závažné problémy člověka samého, jeho perspektivi i okamžiku, náročnosti i poshovění, lásky a bolesti...“⁹⁹

Je zřejmé, že Machovcovi nešlo o žádné pateticky laciné vyvrcholení jeho knihy. Učinil však výzvu, aby se moderní člověk o Ježíše znovu existenciálně zajímal, protože vytyčený úkol, totiž eschatologicky jednat a měnit svět k dobrému svým činem, stojí v centru humanity. Proto jsou ony janovské „já výroky“¹⁰⁰ pro moderního člověka výzvou, aby se stal Ježíšem dneška.

Bibliografie:

BULTMANN, Rudolf. *Jesus*. Berlin: Deutsche Bibliothek, 1926.

ČERNÝ, Jan. *Idea transcendence jako prostředek revize*. In: LANDA, Ivan a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*. Praha: Filosofia, 2017.

DIBELIUS, Martin. *Die Formgeschichte des Evangeliums*. Tübingen: Mohr, 1933.

FROMM, Erich. *Budete jako bohové: radikální interpretace Starého zákona a jeho tradice*. Překlad Zbyněk Fišer. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993.

GARDAVSKÝ, Vítězslav. *Bůh není zcela mrtev. Úvaha o křesťanském teismu a marxistickém ateismu*. Praha: Československý spisovatel, 1967.

HAUSER, Michael. *Traumatické jádro marxisticko-křesťanského dialogu*. In: LANDA, Ivan a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*. Praha: Filosofia, 2017.

TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě: Výbor studií*. Praha: Svoboda, 1967.

LANDA, Ivan a kol. *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*. Praha: Filosofia, 2017.

MACHOVEC, Milan. *Jesus für Atheisten*. Stuttgart: Kreuz, 1975.

MACHOVEC, Milan. *Ježíš pro moderního člověka*. Praha: Orbis, 1990.

MACHOVEC, Milan. *Smysl lidské existence*. Praha: Akropolis, 2012.

⁹⁷ Tamtéž, s. 161.

⁹⁸ Tamtéž, s. 157.

⁹⁹ Tamtéž, s. 163.

¹⁰⁰ Srov. Jan 8; 12 „Já jsem světlo světa; kdo mě následuje, nebude chodit ve tmě, ale bude mít světlo života.“ nebo Jan 14:6 „Já jsem ta cesta, pravda i život. Nikdo nepřichází k Otci než skrze mne...“ apod.

Machovec, Milan. *Oddanost věci komunismu*. Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, 1962.

OUTRATA, Filip. Dialog křesťanství a levice dnes. In: LANDA, Ivan a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*. Praha: Filosofía, 2017.

PAPEŽ FRANTIŠEK, *Evangelii gaudium. Apoštolská exhortace o hlásání evangelia v současném světě*. Praha: Paulínky, 2014.

PODZIMEK, Michal. *Problematická smrt Boha v reflexi Vítězslava Gardavského*. In: Filosofický časopis, Akademie Věd ČR 2019. 67, 3/2019, s. 421-439.

SALVE: *revue pro teologii a duchovní život*. Praha: Krystal OP, 4/2015.

VOLF, Miroslav. *Odmítnout nebo obejmout? Totožnost, jinakost a smíření v teologické reflexi*. Praha: Vyšehrad, 2005.

VOLF, Miroslav. *A Public Faith: How Followers of Christ Should Serve the Common Good*. Grand Rapids: Brazos Press, 2011.

WRIGH, Nicholas, T. *Bůh v karanténě: křesťanský pohled na pandemii*, Praha: Biblion, 2020.

PaedDr. ICLic. Michal Podzimek, Th.D., Ph.D.

Technická univerzita v Liberci

Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická

Katedra filosofie

Studentská 1402/2

CZ 46117, Liberec 1

michal.podzimek@tul.cz